

Prikaz

Stefano Petrungaro
**Pisati povijest iznova.
Hrvatski udžbenici povijesti
1918.-2004. godine**

Srednja Europa, Zagreb, 2009, 220 str.

“U udžbenik povijesti, što staviti, a što iz njega izostaviti? Kako napisati udžbenik u najširem književnom smislu riječi pisati, kakav jezik i retoriku odabrati?”, riječi su kojima započinje knjiga *Pisati povijest iznova* Stefana Petrungaro, talijanskog povjesničara sa Sveučilišta u Padovi i suradnika na doktorskom studiju moderne i suvremene povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Ta pitanja, koja se počinju postavljati u doba izgradnje nacije, krajem 19. stoljeća, uistinu su važna. Prilikom svake historijske sinteze, pa tako i pisanja udžbenika, nameću se neki odabiri. S obzirom na to da udžbenik povijesti dopijeva u ruke velikom broju čitatelja, i to, kako sam autor naglašava, u izrazito osjetljivoj fazi formiranja njihove povijesne svijesti (16), važnost tih odabira sasvim je očita. Oni izravno utječu na oblikovanje stava što će ga pojedinac ubuduće imati spram povijesti, a snažno pridonose i izgradnji nacionalnog identiteta. To je posebno bitno kad je riječ o relativno novim državama u kojima još uvijek traje proces izgradnje nacije ili u slučaju Hrvatske, u kojoj se kroz čitavo 20. stoljeće sa svakom promjenom režima

mijenjala i službena verzija vlastite povijesti, čime se nastojalo izgraditi “novo” nacionalno sjećanje (30), odnosno nova nacija – jugoslavenska ili hrvatska. Stoga je, upozorava Petrungaro, važno iščitati ne samo ono što u udžbeniku piše nego i ono što je iz njega izostavljeno. Postupak selekcije podataka za hrvatske udžbenike nije se mijenjao kroz čitavo 20. stoljeće: u udžbenicima se naglašavalo ono što ide u prilog (trenutnim) nacionalnim interesima, a iz njih se izostavljalo ono što se tim interesima suprotstavljalo. Na taj se način nastojala stvoriti nova kolektivna memorija načinjena samo od “prikladnih” sjećanja.

Uzmemo li u obzir sve navedeno, možemo shvatiti kolika je važnost udžbenika povijesti, pa stoga ne čudi da su oni, kao posebna historiografska kategorija, u posljednje vrijeme postali objektom ozbiljnih analiza. Tako se i kod nas, u posljednjih deset godina, javljaju autori koji ih žele osuvremeniti, depolitizirati i didaktički poboljšati. U tom pogledu Stefano Petrungaro posebno ističe napore D. Agičića, profesora moderne povijesti na Sveučilištu u Zagrebu, koji se godinama bavi pitanjem udžbenika povijesti u Hrvatskoj. No cilj ove knjige, prema autorovim riječima, nije bio pisati recenzije udžbenika niti ih na bilo koji način ocjenjivati, nego analizirati narativne pristupe i strategije koje se javljaju u pojedinim udžbenicima (178).

Analiza koju je Petrungaro proveo obuhvaća hrvatske udžbenike povijesti za sedmi i osmi razred osnovne škole u vremenu od 1918. do 2004. Iz analize su izuzeti udžbenici za upotrebu u srednjim školama jer je Petrungarova namjera bila proučiti knjige putem kojih su “svi ljudi koji su ikada pohađali neku školu ostvarili svoj prvi

dodir s poviješću”, a to je značilo ograničiti se na udžbenike koji se koriste u sklopu obaveznog obrazovanja.

Knjigu o školskim udžbenicima Petrungaro je podijelio na dva dijela. U prvom dijelu, naslovljenom *Panoramski pogled na udžbenike i oko njih*, opisuje razvoj sustava nastavnih programa. Budući da su udžbenici vezani za društvo u kojem nastaju, Petrungaro daje kratak pregled povijesnih prilika u kojima su udžbenici nastali te obrazovnih politika koje su pojedine vlade u pojedinim razdobljima provodile. Povijest Hrvatske ovdje je podijeljena na četiri razdoblja: Kraljevinu Jugoslaviju, Nezavisnu Državu Hrvatsku, socijalističku Jugoslaviju i Republiku Hrvatsku. Za svako od navedenih razdoblja Petrungaro navodi one zakonske odredbe koje su imale utjecaj na izdavanje i pisanje udžbenika povijesti.

Na samom početku Kraljevine Jugoslavije stanje u školstvu, pa tako i u udžbenicima nije se bitno mijenjalo. Hrvatske zemlje koje su u Austro-Ugarskoj bile podijeljene na dva dijela (Hrvatska i Slavonija s jedne i Istra i Dalmacija s druge strane) i dalje su imale različite školske sustave, a udžbenici u upotrebi i dalje su uglavnom bili oni austrougarski. Do promjene dolazi s proglašenjem diktature 1929. Država tada mijenja ime u Kraljevina Jugoslavija i počinje snažan proces izgradnje jedinstvene jugoslavenske nacije. Proglašen je i novi kulturno-politički program prema kojem “zadatak osnovnog školstva nije jedino širenje pismenosti nego, i još više, da nacionalno vaspitava” (59). Trajanje obvezne osnovne škole službeno je produljeno na osam godina iako je u praksi ona još uvijek trajala samo četiri godine. Cjelokupni školski sustav (obrazovne dje-

latnosti, djelatnici, sredstva za rad) strogo je kontroliran i nadziran. Ubojstvom kralja Aleksandra 1934. godine prekida se projekt integralnog jugoslavenstva, napušta se ideja jedinstvene nacije i polako se daje prostor nacionalnim kulturama. Taj je projekt konačno ukinut 1939. godine uspostavljanjem Banovine Hrvatske. Udžbenici povijesti, naravno, slijede istu liniju. Od 1929. udžbenici nose naslov *Povijest Jugoslavije* i u njima se naglašavaju napori koje su svi Južni Slaveni poduzeli za nastanak Jugoslavije. Uspostavljanjem Banovine Hrvatske u udžbenike se postupno vraćaju hrvatske nacionalne vrijednosti.

Ustaški je režim od samog početka pokazao velik interes za obrazovanje iako je, kao i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, nacionalni odgoj stanovništva bio važniji od njegova obrazovanja. Tako su se zaposlenici u sektoru obrazovanja birali na temelju njihova pristanka uz ustaški pokret, osnivaju se katoličke škole, zabranjena je upotreba ćirilice, kao strani jezici u školama uvedeni talijanski i njemački, a iz njih izbačeni engleski i francuski, Židovima je bio izričito zabranjen upis u bilo koju školu itd. Novi udžbenici povijesti nose naslov *Povijest hrvatskog naroda* i u njima se naglašava stalna težnja Hrvata za nezavisnom državom.

U socijalističkoj je Jugoslaviji od samog početka izražena briga za narodni odgoj kojim se želi izgraditi novo socijalističko društvo (78). No u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji se upotrebljavaju ruski udžbenici u kojima se obrađuje svjetska povijest, pa o povijesti Jugoslavije gotovo da i nema riječi. Raskid sa Sovjetskim Savezom 1948. označio je i odbacivanje sovjetskih didaktičkih sred-

stava, uključujući i njihove udžbenike, te nastaju prvi socijalistički jugoslavenski udžbenici jugoslavenskih autora. Prvi put, nakon sloma NDH, u udžbenicima se može čitati o hrvatskoj povijesti, ali je njezin prikaz sada sličniji onima iz doba Kraljevine Jugoslavije. Ponovno se naglašava zajednička povijest jugoslavenskih naroda, ali se sada daje prostora i svim konstitutivnim narodima i nacionalnim identitetima kako se ne bi ponovile greške iz vremena Kraljevine. Jugoslavenska kultura predstavljala je “nacionalnu kulturu koja će se nastojati držati izvan i iznad nacionalnih pitanja” (84). Godine 1975. provedena je prosvjetna reforma kojom su ukinute gimnazije kao izvor “diskriminacije građanske naravi” (88) i uvedeno je takozvano usmjereno obrazovanje kojim se htjela uspostaviti veza između proizvodnje i obrazovanja i u većoj mjeri pripremiti učenike za rad. Osamdesete godine označila je politička kriza; u kontekstu narušenih međunacionalnih odnosa rasprava između povjesničara različitih nacionalnosti postaju sve žešće. Međutim udžbenici povijesti i cijeli ustroj školstva ostaju netaknuti tim zbivanjima.

Proglasenje neovisne Republike Hrvatske 1991. donosi promjene u cjelokupnom odgojno-obrazovnom sustavu (ukida se usmjereno obrazovanje i vraćaju se gimnazije) koji se sada želi “deideologizirati i preoblikovati u liberalno-demokratskom duhu” (93). Međutim, Petrungraro smatra da ostvareni rezultati pokazuju kako je to preoblikovanje u prvom redu išlo u pravcu promoviranja nacionalne države i njezine ideologije te da je moguće primijetiti neke sličnosti s ustaškim razdobljem. Udžbenike iz razdoblja Republike Hrvatske au-

tor dijeli u dvije skupine. U prvu skupinu spadaju udžbenici nastali do 1996. kojima je glavna zadaća ukidanje elemenata “jugoslavenske” povijesti. Tako iz udžbenika nestaju sve kulturne, političke i državne poveznice s drugim jugoslavenskim narodima, čak do te mjere da se više uči o povijesti Japana nego Srbije kao susjedne države (97). Razdoblje Kraljevine Jugoslavije obilježava samo patnja svih Hrvata, a komunističko razdoblje pokazuje se kao potpuno strano Hrvatskoj (98). Nakon 1996. počinje se javljati velik broj novih udžbenika različitih autora koji žele školske tekstove osuvremeniti, depolitizirati i didaktički poboljšati (102). Počinju se javljati tekstovi o kulturi, ženskoj povijesti, povijesti manjina i slično, a mnogi primjenjuju i načelo multiperspektivnosti.

Drugi dio knjige nosi naslov *Tematske migracije*. Posvećen je usporedbi hrvatskih udžbenika povijesti, odnosno promatranju njihova razvoja kroz 20. stoljeće. Autor je izabrao nekoliko ključnih tema, događaja i osoba iz hrvatske nacionalne povijesti 19. i 20. stoljeća i usporedio načine na koje su prikazani u pojedinim razdobljima hrvatske povijesti.

Prvo pitanje s kojim se Petrungraro pozabavio jesu nacionalne himne kojima su udžbenici obično započinjali. U vrijeme Kraljevine Jugoslavije zanimljivo je usporediti udžbenik prije diktature, onaj iz 1926. koji započinje dvjema himnama – hrvatskom i srpskom, s onim nakon uvođenja diktature u kojem na prvoj stranici nalazimo jedinstvenu jugoslavensku himnu – prva strofa preuzeta je iz srpske himne, druga iz hrvatske himne, treća iz slovenske pjesme i tako redom. Ustaški udžbenici nisu započinjali himnom, nego službenim geslom *Za dom*

spremni, a za vrijeme socijalizma naglasak je stavljen prvenstveno na grbove svih šest republika te na jugoslavenski grb. Himna se ponovno vraća u udžbenike 1992, ali ne više na početak udžbenika, nego na početak jednog od poglavlja.

Kroz čitavo 20. stoljeće može se primijetiti da svako razdoblje ima svoje nacionalne heroje kojima se daje više prostora u udžbenicima. Pritom se ističu neke odabrane osobine ili postupci tih heroja, dok se one osobine koje nisu u skladu s trenutnim stanjem jednostavno prešućuju. Tako se u doba Kraljevine Jugoslavije i socijalističke Jugoslavije nabrajaju zasluge ilirskog pokreta, a Ljudevit Gaj prikazuje se u izuzetno jugoslavenskom svjetlu i slavi jer je “maknuo pregradu koja je u prvom redu dijelila Hrvata od Hrvata, a u drugom redu Hrvata od Srbina” (109). U udžbeniku iz 1941. otpadaju poglavlja o ilirizmu, Gajevo usmjerenje prestaje biti ilirsko i postaje istaknuto hrvatsko, naime sada je on “maknuo pregradu koja je dijelila Hrvata od Hrvata” (109). No njegova ličnost pada u drugi plan, a glavni akteri postaju Hrvati koji, poput Pavla Rittera Vitezovića, nisu zastranili ili, kao što je to bio slučaj u prvim godinama hrvatske samostalnosti, grof Janko Drašković. Sličnost udžbenika iz tog razdoblja s ustaškim udžbenicima Petrungaro primjećuje i u kroatizaciji čitavog pokreta – “Ilirski pokret bio je i ostao samo hrvatski nacionalni pokret” (111).

Sličan put prošao je i Josip Jelačić: u doba Kraljevine on je “figura prožeta narodnim ilirskim mislima” (113), vojnik pod čijim su se zapovjedništvom nalazili Hrvati i Srbi, a kojeg je 1848. godine patrijarh Rajačić ustoličio za hrvatskog bana. Godine 1941. postaje novi hrvatski heroj,

pobjeđuje u svakoj bitci, spašava kralja od Mađara, dobiva ulogu branitelja čistog hrvatstva, a kako se ne bi ukaljao njegov hrvatski ugled, u udžbenicima više nema ni spomena patrijarha Rajačića. U socijalističko doba ponovno postaje važan zbog svog jugoslavenstva, a nakon 1991. ponovno postaje čisto hrvatski orijentiran.

Strossmayer je pak teže pronalazio svoj put u povijesnim udžbenicima. Na početku Kraljevine Jugoslavije slavljen je kao “naš veliki mecena” i “veliki dobrotvor” (122) koji je poticao jugoslavenski pokret, da bi 1934. bio potpuno izbačen iz udžbenika. U ustaškim udžbenicima ostaje u sjeni zbog svog jugoslavenskog usmjerenja, a socijalističkim udžbenicima smeta što je bio crkveni velikodostojnik. Nakon 1991. na mjestu na kojem je nekada stajao Strossmayer češće će se javljati zagrebački nadbiskup i kardinal Juraj Haulik.

Slično prolaze i druge ličnosti koje su obilježile hrvatsku povijest 19. i 20. stoljeća kao što su Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Gavrilo Princip, Antun i Stjepan Radić i drugi, kojima se u svakom pojedinom razdoblju naglašavaju oni postupci koji su u skladu s općom idejom i porukom koja se u tom trenutku željela poslati korisnicima udžbenika, dok se oni suprotni jednostavno prešućuju.

Dotičući se i onih tema koje, poput NDH, hrvatskog “križnog puta”, hrvatske krize (1967-1971) i rata za nezavisnost, pripadaju novijem razdoblju hrvatske povijesti, Petrungaro ponovno ukazuje na problem njihova jednostranog prikazivanja u udžbenicima, pomoću agresivnih ili pak glorificirajućih izraza.

Petrungaro smatra da tek noviji udžbenici, nastali nakon 1996, uspjevaju povijesne

ličnosti i događaje smjestiti u njihov društveno-politički kontekst na uravnoteženiji i manje agresivan način. Autor pozdravlja te napore ističući da se “upravo upotrebom takvog jezika, lišenog borbenosti, može pokušati ostvariti važan dvostruki cilj: potaknuti učenike da izbjegavanjem olakih (i vjerojatno pogrešnih) poveznica između dalje i bliže prošlosti pribranije promotre događaje te vratiti ton i sadržaj u okvire znanstvenog pristupa kako bi se pokušalo izbjeći ponavljanje agresivnih interpretativnih stereotipa, ponajviše onih potaknutih nedavnim neprijateljskim ozračjem među jugoslavenskim narodima” (149).

Petrungarova knjiga zanimljiv je i instruktivan “pogled izvana” na probleme suvremene hrvatske historiografije. Iako je usko fokusirana na problem udžbenika povijesti, koji su jedan od ključnih čimbenika u oblikovanju povijesne svijesti građana i svojevrzne kulture sjećanja, svojim nepristranim promišljanjem i kritikom različitih pristupa čitavom nizu tema iz hrvatske novije povijesti knjiga se nameće kao izrazito poticajan doprinos suočavanju s problemima vlastite nacionalne prošlosti. Stoga s nestrpljenjem očekujemo i buduće prijevode ovog vrsnog talijanskog povjesničara mlađe generacije.

Lana Gospodnetić

Prikaz

Milovan Đilas
Vlast i pobuna. Memoari

EPH Liber, Zagreb, 2009, 459 str.

*“Historiografija opisuje događaje izvana,
memoari ih vide iznutra”*

Agnes Heller

Knjiga *Vlast i pobuna*¹ predstavlja sastavni dio Đilasovih memoara o vremenima čiji je on bio ne samo učesnik već i kreator. Jedanaest godina (1945-1956), mnoštvo podataka, detalja, ocjena, s osobnim udjelom u svemu, kroz tri cjeline (“Vlast”, “Sukob sa Sovjetskim Savezom” i “Pobuna”), pisana na trenutke beletristički (vječna Đilaso-va dilema: pisac ili političar) kao jedno od najobimnijih njegovih djela, sve to čini ovu knjigu svjedočanstvom vremena i čovjeka, vojnika Partije, koji se i pored svega nije odrekao ideologije, zastupajući promjene društva u cjelini, a ne samo unutar Partije, po čemu se razlikuje od svih tzv. stradalnika komunističkog režima (Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Buharin...), a što mu je donijelo “titulu” prvog dobrovoljnog otpadnika komunističkog režima 20. stoljeća i robiju dugu devet godina.

¹ Knjiga je prvo djelo Milovana Đilasa objavljeno u Hrvatskoj nakon 1954. godine. Naslov *Vlast i pobuna* vjerojatno je preuzet od beogradskog izdavača iste knjige (Književne novine, Beograd, 1991), jer je knjiga u svom prvom izdanju na srpskom jeziku, u rujnu 1983. godine u Londonu, objavljena pod naslovom “Vlast”.